

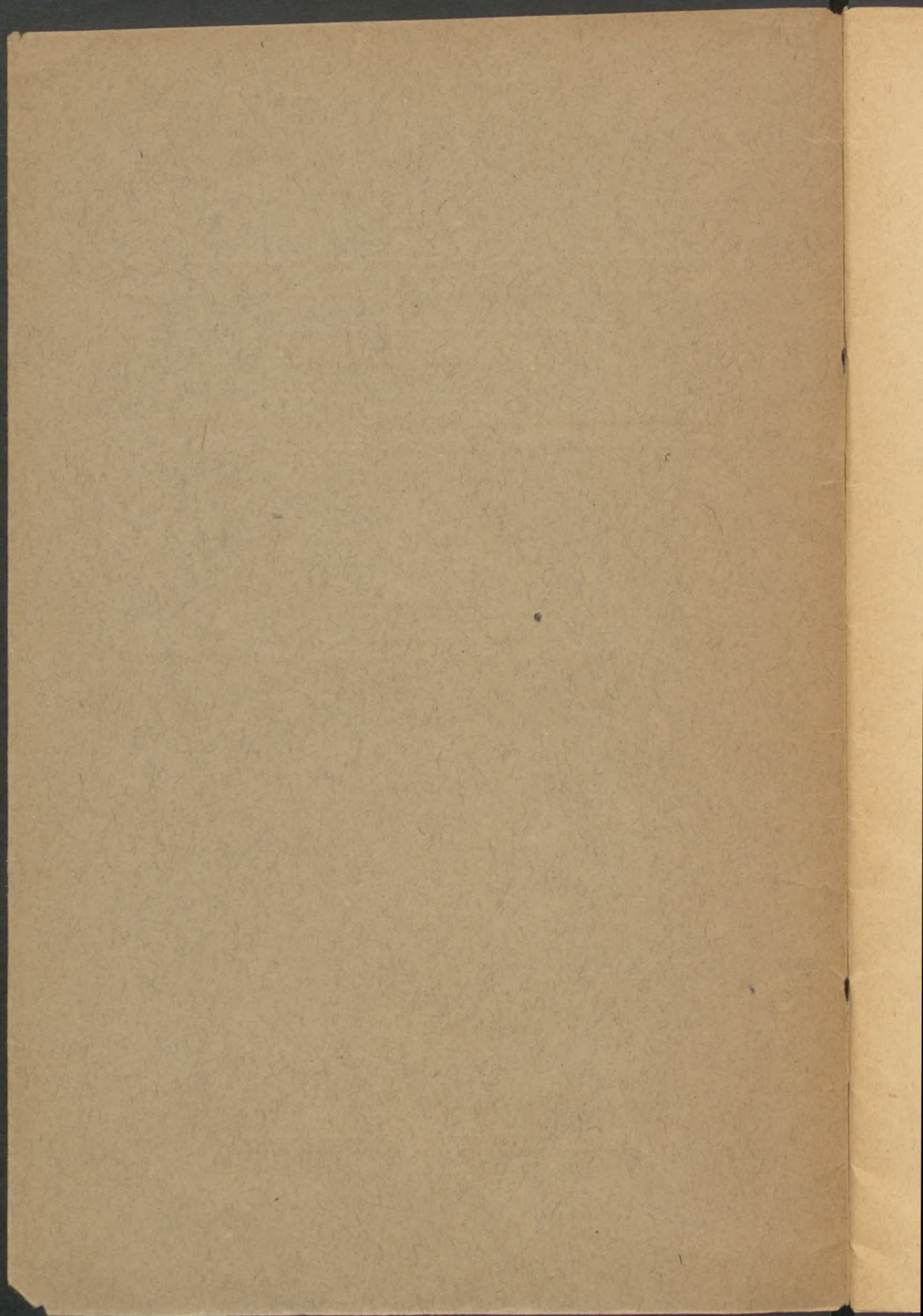
ŐSI EGYHÁZALKOTMÁNYUNK VÉDELMÉBEN

(Válasz dr. Zoványi Jenő „Akadémikus, céhbeli és dilettáns egyháztörténetírók” c. röpiratának ellenem irányított részletére.)

IRTA:

DR. MIKLÓS ÖDÖN

nagycsepelyi ref. lelkipásztor,
a pápai theol. akadémia volt rendes egyháztörténettanára.

ŐSI EGYHÁZALKOTMÁNYUNK VÉDELMEBEN

(Válasz dr. Zoványi Jenő „Akadémikus, céhbeli és dilettáns egyháztörténetírók” c. röpiratának ellenem irányított részletére.)

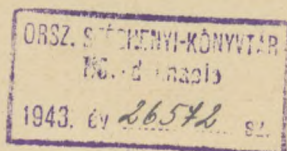
IRTA:

DR. MIKLÓS ÖDÖN

nagycsepelyi ref. lelkipásztor,
a pápai theol. akadémia volt rendes egyháztörténettanára.

PÁPA, 1943. FŐISKOLAI KÖNYVNYOMDA.

145361

Bár Zoványi Jenő történetírói és kritikai módszereit bizonyos érzelmi elemek mindig jellemezték, ez a tulajdonsága éveik számának emelkedésével mindjobban erősödik. Különösen általa kritikainak vélt tanulmányaiban azokkal az írókkal szemben, akiket balsorsuk arra kényszerít, hogy állításaival foglalkozni kénytelenek, — szenvedélye nem ismer határt. Ezeknek sorából természetesen nem maradhattam ki én sem. Úgyhogy támadását várva nem lepett meg, amikor a magyar protestáns egyházalkotmány történelem kérdéseivel foglalkozó korábbi dolgozataim, illetve legutóbb megjelent könyvem kapcsán¹ közismert módszerével végre igyekszik rólam is leszedni a keresztvizet.

1. Korábbi egyházalkotmánytörténeti tanulmányaimból különösen két megállapításom nem hagyja nyugodni. Az egyik a barsmegyei, a másik a Réczés-féle kánonokra vonatkozik. Az előbbiről azt állítom, hogy nem Barsban keletkeztek, ahonnan tulajdonképpen fennmaradtak, hanem oda Baranyából átvitték őket. Az utóbbi szerzőjének pedig, miután különben Réczés János kézírásában maradtak fenn, — Mokos Gyulával egyezően — magát Réczés Jánost tartom.

Mindketten Zoványival, illetve rajta kívül többen meg egyezünk ugyanis abban, hogy a hercegszöllősieknek volt egy elődje, amit baranyai törvénykönyvnek nevezhetünk. *Havrán, Payr*, majd Zoványi a Réczés-féléknek neve alatt fennmaradt kánonokat tartja ezzel azonosoknak, míg én a barsmegyeiekben vélem ezt feltalálni. Az utóbbit fájjalja mélyen, mert a barsi kánonok baranyai eredetének előtérbehelyezésével megingattam azt a tételét, amivel a Réczés-féle lutheránus kánonok szerzőjének Szegedi Kis Istvánt tette volt meg. Első tanulmányában² ugyan még nem döntötte el, vajjon Sztárait vagy Szegedit tartsa-e a kánonok szerzőjének? Néhány év múlva, a magyar reformáció

¹ A magyar protestáns egyházalkotmány kialakulása a reformáció századában. (Pápa, 1942.)

² Prot. Szemle, 1917. évf. 617—21. l.

ról írt monografiájában, szegezte le magát inkább Szegedi mellé, de még akkor sem végérvényesen. Ebben az ellenem írt kritikájában jelenti ki először a következetesség öreg bajnoka, hogy most már kizárólag Szegedit tartja az ötvenöt szakaszos törvénykönyv szerzőjének. (7. l.) Nem is találnék semmi rendkívülit abban, ha valaki újabb vizsgálódás után módosítja nézetét, de magára nézve, — amint látható a fentiekből, — mégis más mértékkel mért, mert most nekem szememrehányja, hogy a barsz megyeiek szerzőjének először Sztárait tartottam, míg a könyvemben már Veresmarti Illést.

Zoványinak különös szokása, amint alkalmam lesz sorozatosan kimutatni, hogy nem olvassa el azt, ami ellen írni akar. Teljesen szokatlan eljárás ugyan kritikai tanulmányokban, de neki ilyen felfogása van, mert ezt követi. A barsz megyeiek szerzőjéül Sztárait ugyanis a következő megszorításokkal tartottam. »Nem merjük ugyan állítani, — írtam — hogy az előttünk fekvő redakció *Sztárai eredeti szövegezése*, de, hogy *nagy részben* az ő műve, kétségtelennek látszik.« Később újra hangsúlyoztam, »mégsem gondoljuk, hogy az egész kánon Sztárai munkája lenne«. Sőt még azt is megmondottam, miként gondoltam Sztárai viszonyát e kánonhoz? »Lehetek összeírva bizonyos egyház kormányzati axiómái, amik irányelvül és alapul szolgálhattak a baranyai szervezkedésben.« Ez »lehetett a baranyai törvénykönyv ősfarmája, amiből a későbbi nemzedék e kánonokat megformálta«. ³ Ezt írtam korábban, míg a most megjelent könyvemben ezekhez hozzáfűztem, hogy a »Sztárai-féle axiómákat átdolgozhatta körülbelül Veresmarti Illés a kerület egyesülése alkalmából«. (Könyvem 138. l.) Zoványi szerint viszont »nem meglepő, hogy (a szerző) némely előbbi alaptalan feltevését most maga dönti meg« és például felhossa, hogy »ezúttal már elvitatja Sztáraitól, a barsz megyei kánonok fogalmazását és Veresmarti Illésnek utalja ki, — visszavonásig«. (8. l.) Mindenki elolvashatja könyvem illető helyén, hogy semmit sem vontam vissza abból, amit korábban írtam, csak most közelebbről meghatároztam, kit tartanék a »későbbi nemzedékből« a kánonok végleges szerkesztőjének. Nincs-e igazam tehát abban, hogy Zoványi más mértékkel mért a maga számára, miután valamikor Sztárait is gondolt a Réczés-félék szerzőjeként, viszont el sem

³ Theol. Szemle, 1929. évf. 153—4. l.

olvasva, amit én állítok, cáfolja saját fantáziájának szüleményeit.

Ezek után hozzálát, hogy a barsmegyei kánonok bizonyos pontjainak szerzőségét Sztáraitól elvitassa, állítván, hogy a 7, 8, 26, 27. kánonok Sztáraiellenesek. (3. l.) Nyilván, nagyon pontosan tájékozott Sztárai nézeteiről ezekben a kérdésekben, mert rajta kívül ilyen tudósok hazánkban nincsenek. Ha mégis azt gondolja önmagáról, akkor ám árulja el bizonyítékait, mert addig nekem pl. éppen annyi jogom van állítani az ellenkezőt, hogy t. i. a szóbanforgó cikkek nem Sztáraiellenesek. Sőt én valamennyire igazolni is tudom.

Rendkívül izgatja a 12. kánon (3. l.), amelyben az az első sorban Sztáraitól eredhető kifejezés áll, miszerint a részeges prédikátor »tisztítól megfosztatik és cséprekapára hajtatik«. Nagyon kár volt fáradnia annak bizonyításával, hogy ez a szólásmondás gyakori és még a következő századokban is előfordult. Nélkülem regisztrálhatja még más előfordulásukat is a Nyelv-történeti Szótár! A magam részéről annyira elhiszem állítását, hogy még hozzáfűzöm azt a véleményemet is, mely szerint már Sztárai előtt szélteben használt kifejezés lehetett és Sztárai éppen közismert volta miatt alkalmazta röpiratában is. Csak az a baj, hogy itt nem az a lényeg, vajjon használta-e vagy sem valaki még a szóbanforgó kifejezést? Hanem az, hogy a barsmegyeiek szerzője kánonban használta, ahol, mint a század végén már semmiképpen oda nem illő, sőt a szövegből kitetszően felesleges megjegyzés, nekem legalább szemet szúrt!

A kánonokat ugyanis rendszerint valaki előre elkészítette, mielőtt a zsinat elfogadta, így a kutatónak azt kellett nyomozni, vajjon ki lehetett az a püspök, vagy más vezető egyházi személyiség, aki ezt a felesleges toldalékot szükségesnek látta mégis beleszúrni? Elvégre semmiféle papi testületnek nincs köze ahhoz, hogy mi történik az általa kicsapott pappal? Használhatta volna bizonynyal bárki ezt a kitétel, de nem kánonban, ahol előfordulása esetén fel kellett tenni a kérdést, kinek lehetett szívügye a kicsapott pap büntetését még azzal is súlyosbítani, hogy menjen csépelni vagy kapálni? Egyáltalán kinek volt olyan magas mértéke a józanságról, hogy az ellene vétőnek még ezt a sorsot is szánta? Ez a kérdés veleje.

Ebből a szempontból azután Sztárai és a reformáció korai időszaka jöhet figyelembe. Neki volt kedvenc eszméje az Igaz papságában a lelki szolgálatra alkalmatlan papokat »csépre

kapára» igazítani, s az igazi papi eszménykép megerősítésére a reformáció idején még lehetett ilyesmit törvényben hangoztatni, — mert egyéb írásokban, akinek ízlése megengedi, akár ma is használhatja. Amint azonban arra utaltam, a hercegszöllősiek 1576-ban már nem tartották szükségesnek a bars megyei 12. kánonnak megfelelő 14-ikben ezt a toldalékot felvenni. Még kevésbé, — ha Zoványinak lenne igaza és Barsban a hercegszöllősiekből summázták volna ki ezeket az artikulusokat, — juthatott volna ott eszébe valakinek ezt betoldani, amikor az alapul vett Herc. 14-ben nem fordult elő! Ami persze a bars megyeiek baranyai eredetének egyik bizonyítéka.

Igen el van akadva a barsi 31. kánonnal, melyről azt állítja, hogy úgy a korai, mint a késői eredet bizonyítékának tartom. (3. l.) Szó sincs róla, mert korhatározó jelentőséget csak akkor tulajdonítok neki, ha török területen készült, lévén e mellékfoglalkozások a magyar állami élettel kapcsolatosak. Magyar területen bármikor megállhatnak, amint a felföldi és borsodi kánonok megfelelő cikkeire éppen én utaltam. Azt állítom csak, hogyha mégis Barsban készült volna, nem lenne értelme a 12. kánon általam imént is inkriminált kitételének. Hogy a 31. kánon benne volt-e egyáltalán Sztárai axiómaiban, ilyen messze menő feltevéseket megfelelő támpont hiányában nem szoktam felállítani és így nem is érintettem. Veresmarti Illés korában ellenben, — Szegedi Kis Istvánnal és bizonyára másokkal szerzett tapasztalatok után — már lehetett ilyesmit elrendelni, amilyent a 31. kánon tartalmaz. Az a »zavaros okoskodás«, amilyent Zoványi ennek kapcsán nekem tulajdonít, csak akkor következik be, amikor valaki minden áron azt akarja cikkemből kiolvasni, ami nem volt benne sohasem!

Mi marad hát a bars megyeiek korai eredetéből? — teszi fel a kérdést. Mindenesetre megmarad a legfőbb: a szoros szövegrokonság a hercegszöllősiekkel, mely nagy részénél szó szerinti egyezés, de erősen rövidítve némely helyen. A hosszabból csináltak mégis egy rövidet? A tiszántúli Nagyobb és Kisebb cikkek esete nem hasonló, mert köztük nincs ilyen szövegrokonság. Vagy a Bejthe-féle kánonok? Ott is másként áll a dolog. Ezenfelül sok minden igazolja, hogy a bars megyeiek megelőzték időrendben a hercegszöllősieket, amik Zoványi figyelmét kiakasztották. Egyik legfontosabbnak tartom pedig az egész kérdés

ben azt, amit Mokos Gyula bizonyított,⁴ hogy a Mátyusföldében a felföldi kánonok voltak érvényben. A barsmegyeieket ott csak időlegesen és átmenetileg írhatták alá, amiatt nincs az aláírók között sem püspök, sem szénior, holott egyébként mindkettőt emlegetik a kánonok. Hacsak Zoványi be nem bizonyítja, amire — úgy látszik —, kedve lenne, ha módja nem is, hogy a Felsődunamentén már a 16. században létezett nem is egy, hanem több szuperintendencia. Ettől azonban egyelőre még nagyon messze áll. Ellenben én ramutathattam több püspökségre baranyai területen, mert Eszéki Istvánt, Veresmarti Illést egyformán annak nevezték, sőt a Duna-Tisza közén Bakonyi Albertet is. Ha a barsi 21. kánon emlegeti a »püspökségeket«, éppen azért teszi, mert Baranyában és nem Barsban szövegezték. Ez az igazság, amit semmiféle csűrés-csavarással, mellyel mást vádolgat, nem lehet elhomályosítani.

2. A Réczés-félékből taglalja Zoványi néhány kánon tartalmát azzal, hogy *bár nem egyeznek Szegedi hiteles nézeteivel, mégis tőle valók*, mert »kormányzói bölcsesége szükségből kellő átmenettel igyekezett érvényre juttatni elveit«. (4. l.) (Erre azért van persze szükség, mert szerinte az első püspök Baranyában Szegedi volt, míg társai csak esperesek!) Ezt a megállapítást teszi pl. a 46. kánon kapcsán, mely az úrvacsorában a kovászos kenyér használatát egyenesen eltiltja.

Már most lehetőnek tartja-e valaki, hogy Szegedi Kis István akármikor ilyen kánont szövegezett volna? Különösen, ha a kovászos kenyér Baranyában már Szegedi püspöksége előtt használatban lett volna? Egyáltalán, — ki vezethette volna be Baranyában, amit azután Szegedinek eltiltani kellett? Sztárai vagy a vele együtt reformáló Iláciusbarát Eszéki? Kérdések, amikre Szegedi kormányzói bölcsesége nem Zoványi értelme szerint felel.

Az viszont egyszerűen tragikomikus, amivel bizonyítja, hogy már csak azért sem lehetnek a Réczés-félék soproni megyei eredetűek, mert míg a 46. kánon egyfelől eltiltja a kovászos kenyeret, másfelől rendeli, hogy a »szokott kovász nélkül való kenyérrel adattassék«, amihez a három évvel későbbi soproni törvénykönyv azt a kikötést fűzi, hogy az »ilyen semmi egyéb ne legyen, mint ostya«. (4. l.) Valóságban pedig a sop-

⁴ Prot. Szemle, 1913. évf. 645. l.

roni törvénykönyv egyetlen cikkében sem rendeli az *'ostya* használatát, sőt a soproni 45. art. pontosan egyező rendelkezést tartalmaz a Réczés 46. szal. Ellenben valakik később Gál Imre kánontárában, ahonnan Mokos közölte a soproniak szövegét, csináltak a soproni cikkek némelyikéhez tartalmi tájékoztató széljegyzeteket *latinul*, amiket Mokos közlése eltérő betűk használatával, hogy az eredeti szöveghez nem tartoznak, különlegesen kiemelt.^{4a} Itt a széljegyzeten található az »Ostia« megjegyzés, ami egyenlő a latin »hostia«-val (Du Cange: Glossarium... Tom. VI. p. 77.), mely egyébként kovászos és kovásztalan úrvacsorai kenyeret egyaránt jelenthet. Zoványi ellenben mindkét fajta kenyér, sőt az ostya közti különbség tudásának birtokában el sem olvasta a 45. kánont, hanem csak a széljegyzetet, ezt is magyarosrosan ostyának vélte, amikor felette és alatta a szöveg latin, — bizonyosan megléven győződve arról, hogy a soproni szöveg tartalmazza az ostyára vonatkozó előírást. Így a levegőbe markolt, mert nem volt benne. Engedje megkérdezni, ahogyan ő kérdezte tőlem: »hát történetírás ez?«

Legyen megnyugodva, teljesen tisztában vagyok a kovászos és kovásztalan kenyér, valamint az ostya közti különbséggel. Tudom, mert eleget foglalkoztam a Duna két oldalának egyháztörténelmével, hogy használták az ostyát itt is, ott is. Sőt, még azt is tudom, bár nem ide tartozik, hogy még a dunántúli református egyházkerületben is használták egyideig a kovásztalan kenyeret, úgy, amint az elválás előtt tették. Azt ellenben kétségszű, hogy az ostyát a századvége előtt még a lutheri érseleműek is egyetemlegesen használták volna. Hiszen még a dunántúli evangélikusok első hivatalos ágendája, a kereszteni is, kenyérrel és nem ostyával osztogatja az úrvacsorát.⁵

Igenis, használták Dunántúlon sokfelé a kovásztalan kenyeret (a »pogácsát«), azért emlegeti azt szokottan úgy a Réczés féle, mint a soproni törvénykönyv, egyértelműen bizonyítva ezzel azt, amit ismét hangsúlyozni vagyok kénytelen, hogy a két kánon ugyanazon lutheránus tábor szellemi terméke és Szegedi

^{4/a} E jegyzetek kétfélék, de ez a kiadásból nem tűnik ki. Az egyik körülbelül Gál Imre kezeírása, így az 1598-ban kiadott szöveg másolata. A másik későbbi kéz munkája.

⁵ Payr Sándor: A dunántúli ev. egyházkerület története. (Sopron, 1924.) I. köt. 778. l.

Kis Istvánnak Baranyával együtt ebben az alakjában nem volt hozzá köze sohasem.

Hasonlóan nincs okom változtatni a Réczés 20. kánonhoz adott indokolásomon, mégha annak cáfolására Zoványi a feje tetejére állítja is a sopronvasmegyei szuperintendenciát 1595 tájára. (5. l.) Én ugyanis e kánont, mely a zsinatok iránt megcsappant érdeklődést akarja feltámasztani (sőt egyéb célja is van!), nem tudom a reformáció forrongó időszakába helyezni, hanem érthető lehet nyugodt viszonyok között.⁶ Természetesen a zsinattartáshoz való viszonylatban, amiről elvégre a kánon beszél, mert éppen az volt 1595 táján a baj, hogy az atyák nem mentek el a zsinatokra vagy a vége előtt onnan megléptek. Semmiesetre nem lévén indokolatlan intézkedés Sopron-Vasban mutatja az, hogy a soproni törvénykönyv 70. art.-ban újra be-cikkelyezte, sőt még bővítette ezt az intézkedést. A hercegszöllősiekből viszont teljesen hiányzik ez az előírás. Hol volt tehát erre szükség, s így hol keletkezhetett ez a kánon, — Baranyában vagy Sopronban? Mindenki megadhatja erre az egyetlen lehetséges feleletet!

Hosszasan bizonyítja, hogy a Réczés 43.-nak szintén semmi köze a dunántúli lutheránus körökhöz. Indokolásom ugyanis »felületes állítás«, mert a dunántúliak sohasem azonosították a kálvinistákat az anabaptistákkal. (5—6. l.) Megint csak kénytelen vagyok leszögezni, hogy Zoványi mellékvágányra terelte a kérdést, mert okoskodásomnak nem ez volt a lényege.

Eltekintve attól, vajjon jelölték-e vagy sem a lutheránusok a helvét irányt követőket anabaptistáknak máskor, — amiről a magyar reformáció történelmében beszélni lehetséges, — az sem kizárt, hogy ebben az esetben, nagyobb hangsúly kedvéért, a keresztszülei intézményt, »contra sectas anabaptistarum« kitételrel tulajdonképpen ellenük élezték ki a dunántúli evangélikus táborban. Tanulmányomban ugyanis annak alátámasztására hoztam fel a Réczés 43. artikulust, mert a Herc. 36.-nál későbbinek és nem korábbinak tartottam éppen a keresztszülei intézmény hangsúlyozása miatt. A hercegszöllősieknél ugyanis az az eset, hogy a keresztszüleikről *mélyen hallgatnak*. Már pedig tudva azt, hogy Szegedi ellene volt ennek az intézménynek, amint Zoványi is elismeri, általában kétséges, miként is állt Baranyában a do-

⁶ Theol. Szemle, id. évf. 150. l.

log. Vagy talán 1576-ban azért hallgatnak véle, amikor Szegedi már tényleg püspök volt, mert már eltörölték a keresztszülei intézményt, miután ugyancsak Szegedi jobb meggyőződése ellenére korábban bevezette? Nem természetesebb-e az a következtetés, hogy miután a dunántúli evangélikusok a hercegszöllősieket vették alapul törvénykönyvükhöz, amint a sokkal szigorúbban lutheránus soproni törvénykönyvnél Mokos kimutatta —, szükségét látták álláspontjukhoz híven már a Réczés-félékben a keresztszülei intézmény elleneseit »anabaptista« jelzővel megbélyegezni, mert a Hercegszöllősiek hallgatása és az azokat esetleg követő dunántúli reformátusok magatartása legalább is gyanús volt! Az igazság t. i. itt is az, hogy a Réczés 43. sz. a soproni 43. art. majdnem szószertint átvette, jelöl annak, hogy eredetük közös. A lényeg pedig mindenképpen ez volt bizonyításomban. Nem lévén semmi közük Szegedi Kis Istvánhoz, aki nem olyan fából volt faragva, hogy elvei ellenére szerkesszen törvénycikkeket!

Egyébként Zoványi figyelme elsiklott egy észrevételem felett. A hercegszöllősiekről írt cikkemben utaltam a meszlén zsinat egy ismeretlen kánonára, amelyet Thesaurarius idézett Réczés ellenében.⁷ Elmondja levelében, hogyha őt Kőszegről netalán kicsapnák, másutt nagyobb helyet kap, de ha Réczést Csepregről »kisubscribálják«, többet sohasem jut olyan nagyjövedelmű egyházhhoz. Úgy vigyázzon azért arra a meszlén zsinatban alkotott 6. kánonra, hogyha megegyesülhetnek »aki minémű helyet érdemel, talán mindennek olyan adatik«. Már most Zoványi azt állította e levéllel kapcsolatban, hogy a meszlén 6. kánon a soproni 6. kánonnal azonos.⁸ Én ellenben azt, hogy ez a kánon nem más, mint a Réczés-félék 6. artikulusa, vagyis a meszlén zsinatban szerkesztették a többivel együtt. Ha valaki a két törvénykönyv 6. kánonát összehasonlítja, nem is juthat más eredményhez.

A soproni 6. art. egyszerűen elsorolja, hogy az egyházi személyek többfélék (szuperintendensek, széniorok stb), kinek mi legyen feladatköre a következő kánonban, majd elmondják. — Vagyis: egy fejezetet kezdő kánon ez, melybe még véletlenül sem lehet a diszlokációt belőmagyarázni. Ellenben a Réczés 6. kánona fegyelmi büntetést rendel az olyan pappal szemben, aki

⁷ U. o. 156—7. l.

⁸ Prot. Szemle, 1917. évf. 617—8. l.

felettesét nem becsüli, »hivataljára« el nem megyen, amint hogy Réczés ütött pártot Bejthe ellen és nem ment el az általa egybe hívott zsinatra. Ha megegyesül a Bejthe és Réczés pártja, — okoskodott Thesaurarius — ennek a kánonnak 6. art.ªa alapján Réczést könnyen sújthatják a Csepregről kisubscribálás fe gyelmi büntetésével.

Thesaurarius levele nyomán sokkal nyilvánvalóbb igazsá gal állíthatom tehát én, mint Zoványi a maga vélt igazát, hogy a meszeni zsinatban ez a törvénykönyv volt a tanácskozás tárgya és nem a soproni, miután ennek az utóbbinak 6. art.ªa Thesaurarius fenyegetésével *semmi okszerű tartalmi* kapcsolatba nem hoz ható. Amiből persze a Réczés-félékre egészen más következmé nyek adódnak, mint a Szegedi Kis István szerzősége!

3. Általában egyházjogi kérdések körül Zoványi gondolko dásában csakúgy, mint ismereteiben tökéletes a zűrzavar. Most, mi után eddigi érvei Szegedi alsóbaranyai püspöksége mellett meg erőtlenedtek,⁹ csodálkozik azon, hogy Szegedi generális szuper intendensi tisztét *első* esperesnek magyarázom és a német példára hivatkozásom dacára nem püspökinek. Úgy látszik, itt sem ol vasta el nemcsak fejtegetéseimet, de még a szükséges kézikönyve ket sem, mert akkor tudhatná, hogy a német generális szuper intendens nem önmagában bírta a püspöki jogokat, — már ami ket egyáltalán gyakorolt —, hanem a konzisztórium *végrehajtó szerveként!* A püspöki jogokat egészében a konzisztórium gya korolta. Ebből a tájékoztatlanságból ered azután az a magyarázata, mintha Skarica a szerinte most már csak szuperintendensnek ne vezetett Szegedi valódi tisztének kiemelése végett tette volna a »generális« jelzőt a »szuperintendens« elé, hogy külföldön meg értsék, ki is volt ő valójában? Megint csak nem tudja, hogy a németeknél a generális szuperintendens és a szuperintendens tel jesen azonos tartalmú tisztség volt helyenként és Skaricának ép pen semmi oka nem lett volna Szegedi tisztét a generális jelzővel

⁹ Még mindig úgy képzei, hogy nem lehetett Sztárai püspök, mert csak Baranya »egy része« felett vitte szerinte esperesi tisztét, holott Skarica itt is püspököt említ. Amint hogy közismerten minden püspök csak terüle tének egy része felett szokott vizitálgatni még a 17. században is, mivel ott ő maga volt egyuttal a szénior. Ezt csinálta pedig Skarica megjegyzése sze rint éppen akkor Sztárai is. Amikor Szegedét 1554-ben mindkét Baranyára nézve generális szuperintendenssé tették, természetesen azokban a viszony latokban történt ez, amelyekben Sztárait egyetemlegesen helyettesítenie kellett.

még külön magyarázgatni, mert mindenképpen érthették volna püspököknek, ha ott egyáltalán ilyen értettek volna alatta. Mert ennek nyomán tényleg nagyszerűen tájékozva lehettek Szegedi püspöki tiszte felől! A legklasszikusabb pedig az, amiről kritikusai tisztének pillanatnyi hevében megfélelkezett, hogy *ugyanebben* a *szövegben szereplő* »duos episcopos Baroniae«-t Skaricának nyilván már magyaráznia sem kellett, miután külföldön e százados néven mindenki maradéktalanul *espereseket értett*, amiké Zoványi degradálta őket?!

Ugyanez az eset, amikor szememrehányja, hogy bűvös számmá avatom a 4—8—12-t. (9. l.) Igazán nem hallott Zoványi sohasem a »szent számokról«, amik a keresztyén egyház történelmében és így a kánonjogtörténelemben mindenkor szerepet játszottak? Annyira tájékozatlan az ókori egyházjog bizonyos részleteiben, hogy egészen rendkívüli előtte, ha ilyeneket hazai területen is ke-
restem és tényleg találtam egyházunk ősi berendezésében?

Am lássuk most már azt az álomsorozatot, amelyet könyvemben történeté akartam varázsolni, milyen kifogásokat tud Zoványi felhozni ellenük részletes megjegyzései során?

Neki először is, úgy látszik, hiába magyarázza akárki akárhogyan, hogy a szénior nem ugyanaz, mint az esperes: csökönyösen ragaszkodik nézetéhez. Ha voltak is szénioraink, még nem jelenti azt, hogy az az intézmény, melyben széniorok vannak, »esperesi intézmény« lenne, — míg számára minden további nélkül ugyanaz. Kik voltak, mit csináltak e széniorok, ami lényegükre nézve perdöntő kérdés, — neki teljesen közömbös. Egyáltalán ismer valaki ezen a széles világon olyan kánonjogi vagy akármilyen egyházalkotmánytörténeti intézményt, mely esperesi lenne? Ő ismer és ha egyszer kijelenti, akkor annak lenni kell és nekem be kell látnom, hogy nálunk voltak protestáns esperesek a reformáció szervezkedése előtt is. Ha pedig ilyenek voltak, akkor az már magyar protestáns egyházi szervezet, értsd »esperesi intézmény« volt.

Eszem ágában sincs tagadni, hogy protestáns érzelmű archidiaconusok és vicearchidiaconusok voltak a reformáció szervezkedése előtt, sőt ahol nem szervezkedtek, annak utána is. Azt is állítom, hogy voltak, sőt lettek közülök már a protestáns egyházalkotmány értelmében »széniorok«, de ezzel egyidejűleg állítom, hogy akkor már egészen mássá lettek, mint amit a kánonjog »esperes« alatt értett. Az is bizonyos, hogy később a szuperin-

tendensi vagy püspöki hivatal felállítását után a széniorok alatt rendszerint, — nem mindenütt még akkor sem, — protestáns espereseket érthetünk. Am a kath. fő vagy alesperes = szénior = prot. esperes vonala nem egyenlő és ugyanazonos, — éppen ezeket a fogalmakat igyekeztem könyvemben tisztázni még Zoványi számára is!

Neki különben mentségére legyen felemlítve, hogy nem csoda, ha ő is azt hitte, hogy a szénior nevet a protestantizmus találta fel. Sokan még ma is abban a feltevésben élnek. Én voltam bátor úgy külföldi, mint hazai példák nyomán hazánkra nézve először kimutatni, hogy a szénior név és tisztség még a 15. század, így a katolikus középkor, terméke. Hazánkban széniorok kimutathatók már a középkorban, 1520 táján pedig éppen olyanokról tudunk hitelesen, akik egyidejűen még vicearchidiakónusoknak sem mondhatók, mert e tisztséget ott (Szepesség) nem viselhettek senki sem. Katolikus fraternitásokban voltak e széniorok a papság vezetői és éppen nem »esperesek«. Ellenben állítom, hogy ezek a széniorok átvették hazánkban a papság fraternitásainak vezetésével együtt a felsőbb és alsóbb hierarchia összes hivatalos feladatait és ténykedéseit, mihelyt a reformáció szervezeteikben diadalra jutott, — mert ezt mutatják adataink. Megkönnyítette bizonyára dolgukat, hogy az archidiakonátusi fraternitások széniorait a vicearchidiakónusok közül választották. Így bizonyos hierarchikus funkciókat kánonilag jogosan végeztek továbbra is, egyéb feladatokat pedig a fraternitások papjainak hozzájárulásával a protestáns elvek következtében átvettek. Ha azután korábbi fő vagy alesperesi teendőket láttak el, mégsem voltak esperesek, mert ugyanakkor püspöki jogkört is gyakoroltak (ordináció). A széniori intézmény a protestáns kor elején ezekből nem »esperesi« intézmény, ha még nem is neveztek közülök egyetlen egyet sem püspöknek vagy szuperintendensnek, hanem legfeljebb »széniori intézmény«. Ezt Zoványi is megérthette volna könyvemből, ha akarná, dehát »ő nem az az ember, aki megért senki sem, ha nem akarja!«

Mivel pedig ezeket az imént tisztázott fogalmakat tökéletesen összezavarja, nemes egyszerűséggel rámfogja, hogy most már az »egyházmegyei szervezetben« vélem felfedezni az »ősi magyar protestáns egyházalkotmányt«. (7. 1.) Ennél a megállapításánál hivatkozik egyébként arra, hogy ilyesmit állított ő már 1911-ben, sőt 1932-ben nálam jóval előbb!

Hát csakugyan nem »álomkép«, amit én ősi alkotmányunkról rajzoltam, hanem egyfajta »embrionális állapot?« No lám! Mindjárt más képe van a dolognak, mihelyt valamit Zoványi is látott, mert a főkodifikátor már kodifikálta, — e röpiratban legalább, — bizonyos történelmi látásait. Mégis a »szavak elre-
pülnek, de az írás megmarad«. Zoványi azt írta, hogy az »esperesi hivatal épúgy a katolicizmusból jött át, mint a püspöki, sőt közvetlenebbül és hamarabb ennél (1911)«¹⁰ és az »esperesi hivatal a katolikusok vicearchidiakónusi hivatalából minden változtatás nélkül jött át, csak éppen a neve módosult a legtöbb helyen« s ezek között felemlíti a »szénior« nevet (1932).¹¹ Mindenki megítélheti az imént általam leírtakból, vajjon ezeket a képtelenségeket állítom-e én, amit ő, illetve ugyanazt állítja-e Zoványi, amit én? Aki tudja, mi volt akár az archi-, akár a vicearchidiakónus jogköre a kánonjog szerint és milyen teendőket végeztek a széniorok a középkori fraternitásokban és ezzel szemben a protestáns lelkészi fraternitásokban legalább az első évtizedekben, — nem mondhatja, hogy a kettő azonos és csak a vicearchidiakónus nevét változtatták át széniorivá(!).

Ezek kapcsán térhetünk rá arra, amivel helyesbíteni kívánja azt a megjegyzésemet még 1929-ből, amely szerint állítottam, hogy a »partialis vagy éppen (protestáns) egyházmegyei zsinatok rendszeresítése köztudomásulag kései eredetű«. Egyfelől állítja, hogy az »egyházmegyei vagyis partialis zsinat változatlanul és minden szünetelés nélkül jött át a katolicizmusból«. Másfelől, miután teljesen nem vette észre, amit állított, írja, hogy »valóságos közhelyként volt hirdetve, hogy előbb egyházmegyék létesültek az egyházközségek társulásából (hát nem változatlanul jöttek át?), azután egyházkerületek az egyházmegyék csatlakozásából«. (6. l.)¹²

¹⁰ Zoványi Jenő: Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban. (Budapest, 1911.) 11. l.

¹¹ Prot. Szemle, 1932. évf. 647. l.

¹² Payr Sándor: I. m. 602. l. Payr ezekben a sorokban a dunántúli egyházkerület előállításából vélte levonni ezt a következtetést. Az igazság ellenben az, hogy az a körülbelül négy fraternitás, mely Szegedi Máté püspökké választásával egyesülhetett, a társulat előtt még nem volt egyházmegyei szervezet, hanem fraternitási szervezet, miután más és más feladata volt mindkét szervezetnek. Ellenben a társulás vagyis a közös protestán püspök megválasztása után szerepelhettek már ugyane fraternitások, mint protestáns egyházmegyei szervezetek, új jogaikat azonban a társulásból,

Ezzel szemben Zoványi az első állítását most, e röpiratban, teszi először, mert eddig szintén mást mondott. Alább idézett könyvében megállapítja, hogy a magyar protestantizmus hosszú ideig nem szervezkedhetett önállóan, mert a róm. kath. püspökök megtartották joghatóságukat a protestáns gyülekezetek felett is. Ellenben ahol a püspöki szék üresen állt, ott szükségét érezték a lelkészek valami kapocsnak, mely összetartja őket. Utána jön idevonlatkozó elmélete a következőkben: »A hasonló gondolkodásúak találkozásain, esetleg értekezletein általános meggyőződésre válhatott a rendszeres összejövetelek, gyűlések tartásának szükség» (vagyis Zoványi véleménye szerint egyideig nem tartottak ilyen összejöveteleket!). »Minthogy e gyűlések vagyis zsinatok csupán egy-egy szűkebb vagy tágabb kört képviseltek, ami rendszerint összeesett a megszokás erejénél fogva az addig ott létezett katolikus egyházmegye területével vagy ennek bizonyos részével... önként következett, hogy az illető zsinatolókban... felébredt a törekvés, melynél fogva... a régi mód szerint újra rendszeres testületre szervezkedjenek.«¹³ Ezt állította 1898-ban és nem azt, amit most 45 év múlva (»minden szünetelés nélkül«), ami bizony egy kis különbség olyan esetekben, amikor valaki korábbi azonos állításaira hivatkozik. Egyébként is ez az álmképe tisztára egyéni, meglehetősen bizonytalan fantáziájának szüleménye, történelmi magja egészen csekély. Ezzel szemben az általam említett lelkészi fraternitásoknak semmi dolga nem volt az egyházmegyei szervezettel vagy annak valamilyen részével. Egyszerűen azért, mert a reformáció előtt semmi szorosabb kánonjogi feladatot nem láttak el, nem lévén hivatalos, hanem csak a püspök által elismert gyülekezetek. A reformáció után természetesen változott a helyzet. Mi közük van azonban egymáshoz kánonjogi kapcsolatban azonkívül, hogy *külsőleg* ez az utóbbi is ugyanazon fraternitás volt, mint az előbbi? Ugyaninnen érthető meg, hogyan áll a dolog azzal az állítással, hogy a »partialis vagy éppen egy-

vagyis a szuperintendenciális szervezettől nyerték. Az ország területén jóformán itt, Sopron-Vasban volt ilyen a helyzet. A folyamat valójában itt is éppen fordítottja Payr okoskodásának. Annál inkább, mert az egyházközségek társulására nem volt szükség, miután a fraternitások választották Szegedit püspökké.

¹³ Zoványi Jenő: Magyarországi szuperintendenciák a 16. században. (Budapest, 1898.) 3—4. l.

házmegyei zsinatok rendszeresítése» hazai egyházunkban későbbi fejlődés eredménye. A reformáció után kialakult egyházalkotmány szerint vannak nálunk »generális« zsinatok, amelyek élén a püspök áll, azután van »semigenerális« vagy »partialis« zsinat, melyet ismét csak a püspök tartott, de az utóbbira a szuperintendenciának nem az összes egyházvidéke, hanem annak csak egy része jelent meg. A 17. században (és nem előbb!) azután már kifejlődik a protestáns egyházmegyéken (traktus) hasonlóan a rendszeres gyűléstartás, melyet neveznek »partikuláris«, de főleg »traktuális« zsinatnak.

Zoványi az előbb idézett szöveg szerint a (protestáns) egyházmegyei (particularis) zsinatot azonosnak tartja a partialis zsinatokkal. Viszont hivatkozhatom a dunántúli egyházkerület legrégibb jegyzőkönyvére, amelyben a partialis zsinatot épügy, mint Tiszántúlon a semigeneralist mindig a püspök tartja.¹⁴ Úgy, hogy előttem Dunántúlról az első egyházmegyei zsinat 1624-ből ismeretes. Tolnai István veszprémi esperes tartotta a Balatonon innen és túllakó lekipásztörök kedvéért (valóságban a veszprémi traktus papjaival), mert a generális zsinatra nem mehettek el. El is nevezte Kanizsai Pálfi János a veszprémi traktus emez első zsinatát, mint újdonságot, partikuláris konventikulumnak.¹⁵ Egyéb bizonyítékaink is vannak, hogy megorroltak érte a kerületi atyák, mert nyilván újításnak tartották. A példa mégis hatott: 1628-ban elrendelte a szuperintendenciális zsinat, hogy minden egyes egyházmegyében partikuláris zsinatok tartassanak.¹⁶ Az okát is megmondották, miért vélik szükségesnek rendszeresíteni őket (házassági ügyek!). Tiszántúl hasonlóképpen a traktuális összejövetelek első halvány nyomával már 1620-ban találkozunk ugyan, de 1655-ből való az első biztos nyom. Jellemző, hogy a debreceni traktus első jegyzőkönyve szintén az 1655. évvel kezdődik.¹⁷ Minden más, köztük Payr Sándor által megfogalmazott állítással szemben méltán írhattam azért, hogy az »egyházmegyei zsinatok rendszeresítése köztudomásulag késői eredetű«, mert ezek az adatok elég régóta ismeretesek voltak ahhoz, hogy a köztudatba átmenjenek. Ha nem mentek át, sőt

¹⁴ Magyar Prot. Egyháztört. Adattár, VII—IX. évf.

¹⁵ U. o. IX. évf. 57—58. l.

¹⁶ U. o. IX. évf. 110. l.

¹⁷ Tóth Sámuel: Adalékok a tiszántúli ev. ref. egyházkerület történetéhez. (Debrecen, 1894.) 21, 38, 54, 11.

Zoványi számára hatvanéves történetírói működése után sem, bizonynal nem az én hibám!

Ezek után térhetek ki arra a megjegyzésére, amely szerint a barsi 3. kánon már a »partialis« zsinatokról szólna. (4. l.) Szó sincs róla. A vonatkozó kánon azt mondja, hogy amint a püspöknek külön kollégiuma van, úgy legyen a szénioroknak is diocezeiseik papságából hasonló tanácsadó szerve. Ezt mondja a rendelkezés és nem azt, hogy valamennyi paptársának tanácsával járjon el. Különb ez a leírás szintén baranyai állapottokra vall. Szegedi Kis István beszél külön a püspök kollégiumáról és külön a szuperintendens presbitereiről, akiknek feladatát is *amazoktól eltérően* jelöli meg, amint a könyvemben megírtam (132. l.).

Valamint könyvemből, ha elolvasta volna némileg, arról is tájékozódhatott volna, miért is hallgatnak a presbitérium összetételéről hazai kánonaink? (10. l.) Először is nem olyan tökéletes ez a hallgatás,¹⁸ másodszor, ha csak tényleg a 17. században szervezték volna őket, mint Zoványi állítja, miért nem tette fel ezt a kérdést elsősorban önmagának? Miért hallgatnak róla a szerinte illetékes 1618-iki dunántúli atyák vagy az 1630-as zemplénié? Zoványi ezeket már nem kérdi, mert csak azt a feleletet kaphatta volna rá: mivelhogy előbb megvolt már, semmi szükség nem volt tevékenységét részletesen körülírni!¹⁹ A 16. századból viszont nem hallgatnak róla a tarcali atyák, hanem nagyon is emlegetik, csakhogy ezeknek az a bajuk Zoványi szerint, hogy »zavarosak«, mert állításaimat igazolják. Szegény Béza és a tarcaliak megfordulhatnak sírjukban! Azt t. i. elfelejti megmondani, miben is áll ez a zavar, még kevésbé tett kísérletet arra, hogy ezt a maga számára megszüntesse pl. Béza könyvének összehasonlításával.

Egyébként főleg a »presbitérium«-ra, mint kifejezésre vonatkozó fejtegetéseivel szeretné megdönteni állításomat. Csak hogy itt megint az a baj, hogy az újabb időkben kifejlődött »történetkritikai« módszerével majdnem kizárólag önálló és egyéni nyelvészeti magyarázatokba bocsátkozik, tekintet nélkül a

¹⁸ V. ö. különben könyvem 157—8, 170—3. ll.

¹⁹ Annak dacára, hogy nemcsak 1618-ban, de már sokkal előbb megvolt Dunántúlon a presbitérium, Kanizsai Pálfi János 1630-ban mégis körvonalazta némileg szerepét és működését, mert ekkor nyilván újra szervezte a zsinat. Ez Zoványi figyelmét, úgy látszik, elkerülte.

történeti adatokra. Fejtegetései során azután észre sem veszi, mi ket is állít? A »presbyterorum collegium« általa adott magyarázatából pl. az következik, hogy Méliusz nagyobbra tartotta a *katholikus módon felszentelt papokat, mint a protestáns módon ordináltakat!*

Egyáltalán nem beszélek bele a nagyvilágba! Évek óta figyelem Zoványi magyarázatait, amikor érveiben már megszorult. Ideoda kapkod, végül egy egészen nagyszabású sületlenséget állít. Így történt most is. Állítja, hogy Kiss Áron rosszul fordította le a »presbyterorum collegium«-ot a »vének tanácsának«. Ez a kifejezés szerinte »a papok testületét« jelenti, ami volta képpen azonos a zsinattal. Ámde Méliusz kánonában az áll, hogy az ordinálást vagy a zsinatban vagy a vének tanácsában eszközöljék. (Fiant ergo ordinationes aut in Synodis aut in Presbyterorum collegio a doctis et probatis Ecclesiae praelatis et superintendente.) Zoványi számára ez a megkülönböztetés, mint látjuk, meglehetősen elmosódik, de mégis »ha Méliusz netalán különbözöt értett is a két kifejezés alatt, — folytatja elmélkedéseit, — amannak (presbyterorum collegium) semmiesetre sem egy ma is különleges, hanem az akkori általános értelmezés szerint testületet gondolt, vagyis a *katholikus felszentelésben részesült papokét*«. (10. l.) Ezt írja Zoványi szóról-szóra, amivel szemben hiába hivatkoznék arra, hogy az »általános értelmezés« Zoványi-féle értelmezést jelent, elég hacsak arra utalok, amit Méliusz mondott: az ordinálás két helyen végezhető, vagy a zsinatban vagy a presbiterok kollégiumában. Mivel pedig ez az utóbbi, Zoványi fenti magyarázata szerint, a kath. módon felszentelt protestáns papok gyülekezete volt, nyilvánvaló, hogy elképzelése szerint ez egy külön alkotmányos testület lehetett, melyet Méliusz különösen megbecsült azzal, hogy szükség esetén inkább rájuk bízta az ordinálást, mint a protestáns módon ordinált papokra, akik, — köztük maga Méliusz is, — csak a zsinatban, mint tömeg, jöhettek figyelembe. Risum teneatis, amici! Méliusz, mint a katholikus ordinálás fővédhajnoka, ilyen formában csakugyan nem ismerte még őt a magyar protestáns egyháztörténelemírás!²⁰ Ez azután az egyik főérve állításaim ellené-

²⁰ Az a körülmény, hogy, amint könyvemben említettem, (185—6. l.) Augustinus nyomán ő sem tartotta szükségesnek a kath. ordinációban már részesült papok újabb ordinálását, — természetesen egészen más lapra tartozik.

ben: egy a presbyter szóról adott nyelvészeti magyarázata, amelyből mindjárt elsőrendű kánonjogi képtelenség születik.

Folytassam még tovább? Csakúgy kapásból kijelenti, hogy ahonnan a presbyter kifejezést veszem, ott az a kath. terminológia »folytatásául« egyszerűen papot jelent, ahol pedig Szegedít idézem, ott tulajdonképpen nem veszem észre, hogy a hierarchia három ordojáról van szó, amit nekem »tudni kellene«. (9—10. l.) Vagyis történeti bizonyítékok helyett megint újabb sorozat nyelvészeti magyarázattal áll elő, — abban a hiszemben talán, hogy lesznek, akik csak az ő bírálatát olvassák el és nem egyuttal a könyvemet is?

Az utóbbiak ugyanis már a könyvem 12—18. oldalán közöltekből tudják, mely forrásokban van szó presbterekről. Magáról a presbiteriumról pedig a Hodászi-féle 8. tétel beszél nagyon világosan. Az egyházi disciplinális hatalom »non penes unum est, sive sit Papa, sive Episcopus, sive Superattendens... sed penes Presbyterium, id est consessum Seniorum, Ecclesiae ipsius consensu et suffragio electorum, qui sunt in Ecclesia, quod est senatus in urbe«. Erről csak nem állítja Zoványi, hogy az »összes papok testületét« jelenti? Vagy mégis? Akkor legyen az ő hite szerint!

A »presbyter« nyelvi magyarázatában végső menedékül Hodászi 10. tételéhez fordul, sőt azt állítja, hogy arra én is hivatkozom. (10. l.) Eszemben sem volt! Itt Hodászi az elmúlt időről szól, amikor az ókori egyházban a püspöki tisztet szervezték. Semmi köze nincs az egész szönyegen fekvő kérdéshez, míg az ellenem érvényesíteni gondolt borsodgömörkiszonti 25. kánon viszont Zoványi vélelme ellenére éppen erről a magasabb hierarchiájú »presbyterről« beszél. Csodálkozom, hogy nem vette észre, valószínűleg ezt a kánont sem olvasta el pontosan, de azt hitte, hogy az ő álláspontját támogatja minden »presbyter« kifejezés, ami emlékeinkben egyáltalán szemébe ötlük. Hiába, be kell látnia, hogy más az ókor és más a magyar reformáció »presbtere«.

Szegediből vett idézetem értelmezésénél tényleg az az eset, hogy ő a papokról beszélt, de nem az ordines hierarchici szempontjából, amint Zoványi gondolja, hanem az Ige szolgáiról vagyis a protestáns papokról. Ezeket azután két csoportra osztja Szegedi, amit könyvemben pontosan megírtam (131. l.). Az

elsőbe a *doctores* vagy *ministri*, a másodikba a *pastores* tartoznak. Erről az utóbbi csoportról, — nem valamennyi papról tehát — állapítja meg, hogy »hi nunc episcopi, nunc presbyteri, nunc diaconi appellantur«. Ha az ordo-ról beszélne, az az egész papságra vonatkoznék, nyilvánvaló, hogy itt az officium-ról van szó, mely már protestáns elv. Egyébként is szemmeláthatóan a magyar viszonyokat tartotta szem előtt, mert más kánonaink is megkülönböztetik e két protestáns papi rendet.²¹ Előtte teljesen világos, hogy a *pastores* rend alatt magasabb és szűkebb körű hierarchiát értett Szegedi és nem az ordo válfajait, melyhez különben sem lett volna köze.

Nagy Gáspárról is tudtam, hogy esperes volt és még Bejthe életében lett azzá, de a »presbyterium ecclesiasticum« emlegetése Kanizsai által mégis csak Bejthével kapcsolatos, tehát a szövegből, akármiként értelmezzük, az derül ki, hogy ez az intézmény már Bejthe életében megvolt. Egyébként megint csak nyelvész kedik Zoványi, aminek ezuttal (10. l.) az az érdekessége, hogy Kanizsairól felteszi, hogy a tévedések elkerülése végett írta Nagy Gáspárt »presbyterii ecclesiastici senior«-nak, mert más-ként netán még azt hihették volna róla, hogy az ő pápai presbitériumának volt a tagja. Viccnek nem éppen rossz, de érvnek mégsem alkalmas! Annál kevésbbé, mert Kanizsai a helyi egyháztanácsát is nevezgette úgy presbitériumnak, mint senatus ecclesiasticusnak, teljesen akként, ahogyan szuperintendenciális tanácsát. A református egyházalkotmányi elvek értelmében tudvalevőleg nincs is különbség köztük. Mindazáltal, hogy Zoványi ne törje már tovább a fejét az »ecclesiasticum« kifejezésen, elárulom neki, hogy a 16. században, sőt később is, a szuperintendencia összességét nevezték »ecclesia«-nak s innen adta ennek a tanácsnak a nevet Bejthe s alkalmazta Kanizsai a szokott formájában. Egyáltalán nem volt szüksége így más presbitériumoktól megkülönböztetni! A többi egyidejűleg feltett kérdéseire majd más alkalommal szándékozom egyet-mást elmondani.

Nagyon gyenge lábon áll ezeknél fogva a kritika, amit érvelésem ellenében a senatus ecclesiasticus, mint »fődogmám«, ellenében érvényesíteni jónak látott. Sajnos, ezek nem ellenérvek,

²¹ A II. erdődi zsinat a *pastores* rendnek tartja fenn az ordinációt, amiről csak nem állítja Zoványi, hogy bármelyik lelkipásztor végezhet az nálunk?

sőt még álmképek sem! Bizony lassan elrepült az idő Zoványi felett s ha van is még valami a régi kritikai tűzéből, nincs annak már sem heve, sem lángja, csak füstje!

Ha fejtegetéseim lényeges alkatelemei ellen ilyen rozsdás kifogásokat tudott csak emelni, foglalkoznom kell még azokkal a mellékes kérdésekkel, amik a végső eredményeket amúgysem érintik. Ilyen az, amikor »megdöbbenő kritikátlansággal« vádol, amit azáltal követtem volna el, hogy nem fogadtam el azt a »hiteles« adatot, amely szerint a dési egyházmegyét 1624-ben a székből alakították. (8. l.) Holott éppen ellenkezőleg, talán kissé túlzottnak is mondható lelkiismeretességből történt. Fejtegetéseim szempontjából nem lévén fontos, vajjon a dési egyházmegye tényleg 1624-ben keletkezett-e, mert ez már a 17. században történt, amellyel csak mellékesen foglalkozhattam, — egy »állítólag« szócskával utaltam Pokoly közlésére. Az eredeti adatot nem tudtam felhajtani, nem fogadhattam el azért a még oly pontos Pokoly állítását sem megjegyzés nélkül. Ugyanez okból Zoványi »hiteles« adatát sem veszem figyelembe addig, amíg a saját szememmel meg nem győződtem tartalmáról és sokkal komolyabb szükségem lesz rá, mint eddig volt. Hacsak ilyenek a többi kritikátlanságaim is, akkor gratulálok Zoványinak felfedezéseivel!

Ami pedig Dévajt illeti, akiről állítom, hogy Váradon 1544-ben mint fraternitási szénior ordinált, ellenben kétségbevonom, hogy Méliusz, mint püspök működésének kezdetétől fogva uralta volna a váradi egyházat, azt sem »éretlen elméleteim«, hanem a felhozott nyomós okok alapján tettem. Ahelyett, hogy ilyen nagy hangon nyilatkozzék, cáfolja meg adataimat. Azt pl., hogy minden sablon ellenére a középkori bihari fraternitásból később csak 3 prot. egyházmegye alakult, vagy hogy a Körösszegi névsor szerint Méliuszt csak 1562-ben avatták püspökké Váradon, — és hozzá még egy olyan napon, mely egyezik a bihari fraternitás szokott zsinati napjával, — s ezért ott azelőtt semmiféle püspöki tisztet nem viselhetett. Viszont már előzőleg püspököknek kellett lennie valahol, mert maga írta magát annak. Tessék ezekről nyilatkozni és nem ismételten, mint könyveiben tette, más és más dátumokat kigondolgatni Méliusz püspökségének kezdeteiről minden megokolás nélkül.

Kritikai megjegyzései között egyetlenegy esetben ismerhetem el némi igazát, abban, amely az 1559-iki váradi értekezlet

napjának indokolására vonatkozik. (8. l.) A lényegét változtatlanul meg kell őriznem itt is, mert bizonyosan helyes nyomon járrok. A hozzáértő különben azonnal észrevehette, hogy itt elírás történt, mert »XVIII. Kal. Aug« nem létezik. Van ellenben »XVI. Kal. Augusti«, mely megfelel ebben az évben a frater-nitási napot követő hétfőnek, július 17-ikének. Könyvem 71. oldalán a 86. sz. jegyzet 9. sorában azért az »eredetileg« után helyesen a következő szövegnek kell állnia: »XVI. Kal. Aug.« állt, de belőle törés folytán a Kal. szócska ~~a~~l betűi kiestek és a K. betű roncsaival együtt a szöveget Schwarz XVIII. Aug. olvashatta«. A jegyzet többi része onnan kezdve »Ez esetben« (10. sor) változatlanul megmarad. Meg vagyok győződve, hogy alapjában helyesen okoskodtam s a kéziratot, ha megvan még, bármikor ellenőrizhető ez a gyanúm. Mindenesetre logikusabb Schwarz tévedése, mint Zoványi hozzávetései, amiket a váradi értekezlet e napja körül eddig elkövetett.

Ellenben, hogy mennyire felületesen járt el a szükségesnek vélt kritikusi tisztében, bizonyítja még az, amit a sajoin és tekei káptalan dolgában előad. Miután leszögezi, hogy az erdélyi református egyház megyéinek számát tizenkettőben állapítom meg a 16. század végén, így folytatja: »ez a kényszerű szám az ő tizenkéttagú kormányzótestületéhez szolgált volna alapul, (de) az a baleset rontotta meg bölcs kalkulációit, hogy a nagysajói és tekei káptalanoknak, melyeket szintén kizárólag e szám kitelése céljából alakítottunk gondol, 1615-ig közös volt az esperesük, tehát így vagy úgy orvosolhatatlanul csorbát szenvedett a magikus szám. Hiszen ha tudták volna, hogy mire lesznek ők jók, századok elmúltával, a Miklós kedvéért másképpen igazították volna dolgukat«. (9. l.)

A valódi baleset pedig ezuttal megint nem velem, hanem Zoványival esett meg, mert ismét anélkül kritizált, hogy elolvasta volna, amit állítottam. Szinte mulatságos kritikai módszerének ez a folytonos ismétlődése. Én ugyanis az erdélyi magyar református egyház megyéinek számában ezt a két száz káptalant soha, *semmilyen formában, figyelembe nem vettem, közéjük nem számoltam, sőt onnan kifejezetten kizártam.* (Könyvem 97. l.) Az erdélyi magyar egyházalkotmány megítélése szempontjából teljesen közömbös azért, hogy a százak egészben, félben, vagy háromnegyed részben bírták-e esperesüket? Ha nem tévedek, Pokoly számolta őket az erdélyi magyar egyház megyéi

közé és Zoványi régi emlékein merengve nyilván összetévesztett vele!

Ellenben számonvettem mindkét szász káptalan az erdélyi szász káptalanok között és változatlanul meg vagyok győződve, hogy a 22 középkori káptalanjukat egészítették ki velük 24-re. (V. ö. könyvem 98. l.) Viszont a szászoknál már egészen más volt a helyzet, mint a magyaroknál. Zoványi nyilván nem tudja, — s ezért állt elő ezzel a fontosnak vélt körülménnyel, — hogy nemcsak a saját és tekei, de más szász káptalanoknak is voltak közös dékánjaik, akik nem a saját, hanem csak egyes kiválasztott káptalanok nevében jelentek meg a 16. században a szász egyházi univerzitás gyűlésein. A megfelelő humorral és nagy diadallal előráncigált érve ellenére sem kapcsolódott ki tehát Erdély a »történetköltés műveletéből«, hanem Zoványi kapcsolódott belé! Állításai az enyéimbe nem ütköznek. »Következésképen« további logikus következtetése vagyis az, amellyel a tiszántúliaknak Erdéllyel fennállt alkotmányos kapcsolataikat adataink ellenére tagadni szeretné, — nemcsak ezekből, de szintén elesik.

Nem »fuccsol« be a senatus ecclesiasticus »szent száma« Tiszáninnen sem, ha igaza lehet is abban, hogy az ottani »fraternitásoknak« egyenkint csak két (és nem három) konszénioruk volt. Zemplénből tisztán láttam ezt, amint meg is említettem (111. l.), míg Abaujból nem, mert a talált egyetlen adatot, mint küldöttséget, egészében konszénioroknak véltem. A kassai papra vonatkozó feljegyzést sem ismertem, sőt azóta sem találtam rá. A sárosi szénior különleges kapcsolata Zemplénnel fokozta a zavart és benne egyházalkotmányilag tisztán még most sem lehet látni. Bárhogyan prüszköl érte Zoványi, mert a feltevések irányát, — ha százszor megkérdi is, hogy történetírás-e ez? — bizonyos történeti kapcsolatok kétségtelen megléte mindenkor meghatározza. Azt pedig talán csak ő sem vonja kétségbe, hogy sárosi papokat Zemplénben ordináltak, így valami közük volt egymáshoz! Végeredményben, amíg adataink közelebbit nem mutatnak, annyit állapíthatunk meg, hogy a tiszáninneri »fraternitásoknak« összesen 4 széniora és 8 konszéniora volt, ami az ottani presbitérium tagjainak számát ismét »szent számban«, a tizenkettőben limitálja. Sőt a teljesen azonos számnak szereplése úgy Erdélyben, mint Tiszántúl (1576 után), még jobban valószínűsíti, — ezt most már Zoványi is beláthatná, ha akarná, —

hogy szervezkedéseik kapcsán mindhárom egyházvidéken csak ugyan döntő szerephez jutottak.

4. Meg kell még említenem azokat a kifogásait, amiket »A szegénység papjai« (Pápa, 1931.) címen különnyomatban kiadott kisebb tanulmányom ellen emelt, mely a külsősomogyi egyházmegye történetéből egy fejezet. Rámutattam ebben arra, hogy a nép bizonyos fel nem szentelt, de mégis egyházi szolgálatokat végző személyeket deákoknak nevezett. Hasonlóan olyan egyszerűbb képzettségű deákokat említ a Réc. 36. art., akiknek felszentelésére bizonyos helyeken, különösen a végeken, engedelmet ad. Valószínűnek tartom azért, hogy Külsősomogyon, végbeli fekvésénél fogva, miután évtizedeken keresztül semmi megbízható egyházi emlék nincs róluk, egyideig ilyen deákok látták el a szolgálatot, akik semmiféle egyházi szervezetben nem voltak bekapcsolódva. E terület későbbi katolikus gyülekezeteiben ilyen »deákok« szintén kimutathatók, ami arra mutat, hogy náluk korábban is alkalmaztak ilyeneket. Érveim alaposságát most Zoványi egyszerűen kétségbevonja, állítván, hogy a Réczés-félék már csak a 36. art. miatt sem készülhettek Sopron-Vasban, (szerinte persze Baranyában szerkesztődtek), mert ott latin könyvekből vizsgáztak a lelkészjelöltek (5. l.), másfelől mégis túl magas képzettségre gondolok, amit kívántak volna a protestáns papoktól (7. l.). A két ellenérv eszerint egymással ellentétben állna, ami kitűnő logikai érzéke mellett nála nem feltűnő, mint láttuk már más esetben. Tény viszont az, hogy éppen Bejthe Istvánt papi tiszte ellenére, de még felszentelése előtt »István deák«-nak hívták, hasonlóan a kath. licentiátust Göllén, még a 18. században is. Sőt Juhász Kálmán szerint, aki az utóbbiakról egész tanulmányt írt, — amit Zoványi nyilván nem tartott szükségesnek elolvasni, — általában nevezték őket e néven is.²² Természetesen, mert a »deák« eredetileg »diakonus«-t jelent, vagyis fel nem szentelt presbytert. Ez volt az eset Bejthénél pontosan. Mindez Zoványit nem zavarja abban, hogy fölényesen ki ne jelentse, miszerint e név »kizárólag más fogalom számára volt lefoglalva.« Tiltakozik az ellen, hogy ilyen »állást« szervezett volna a protestantizmus. Holott én éppen arra mutatam rá, hogy ezeket a valószínűleg mindenféle egyházi ható

²² Dr. Juhász Kálmán: A licentiatusi intézmény Magyarországon. (Budapest, 1921.) 18. l.

ságtól független deákokat a felszenteléssel a Réc. 36. art. éppen az egyházi szervezetbe kapcsolva akarta pappá tenni, vagyis megszüntetni deák (diakonus) jellegüket. Fejtegetéseimnek persze csak az a baja, hogy mindez Zoványinak újdonság, amit ő még nem írt meg, sem nem kodifikált, ennél fogva »üres feltevés és helytelen kombináció« az egész. Adatok, amiket idéztem, előtte egyszerűen nem számítanak. A Réc. 36. art. ennek ellenére világos, csak tudni kell ehhez, hogy kánonilag a *vocatio* után esedékes az *ordinatio*. Sőt az idézett kánon inkább Sopron Vasban statuálhatott kivételt, amit éppen emiatt parafálni kellett, miután egyébként ragaszkodtak más helyekre nézve a latin vizsgákhoz, kimondván, ha az illető tudja a magyar írást és érti a »keresztyénség fundamentumát« vagyis a kátét, »bátorsággal felszentelhetik«, mivelhogy »félelmes helyek« is vannak. Ahol rendszeres egyházi élet nem mindig folyhatott, mert időnkint elszéledt, majd ismét összeverődött a lakosság.²³ Emiatt be kellett érniük olyan pappal, aki némi liturgikus ismeretek birtokában és a magyar nyelvű postillák olvasására alkalmas voltában, — akárcsak a mai preoráns —, valamennyire elláthatta a nép vallásos szükségleteit. Aminthogy Bejthe, aki maga is ilyen »deák« volt évekig, éppen ezeket a nagyrészt királyi végvidékeket (Zala, Veszprém, Somogy stb.) bekapcsolva szervezte meg a maga új szuperintendenciáját. Nem lehetetlen, hogy 1595 táján a dunántúli evangélikus táborban hasonlóan gondoltak erre megkönnyíteni akarván e deákok felszentelését és bekapcsolását az egyházi szervezetbe. Zoványi érvelése mindenképpen hiányos, mert Szegedi már csak azért sem szerkeszthette e kánont, mivel 1555 táján, amikor ő képzelte e kánonok előállítását, még hirehamva sem volt a török hódoltságban végvidéki szervezeteknek, hiszen maga a hódoltság sem volt Baranyán kívül, ez időben még megszervezve!

5. Nem áll meg az az érvelése, mintha amiatt tévednék Sztárai Igaz papságának általam 1557-re tett keletkezési évének meghatározásában,²⁴ mert 1553 tavaszától Erdélyben már lévén püspök, 1554-ig vagyis Szegedi generális szuperintendenssé választásáig kellett íródni e röpirátnak. Sztárai t. i. ebben

²³ Egy ilyen esetet idézek éppen Külsősomogy területéről 1570—80. közötti évekből. Theol. Szemle, 1927. évf. 173. l.

²⁴ Prot. Szemle, 1942. évf. 23—24. l.

arra hivatkozott, hogy Erdélyben már van olyan püspök, amilyent ő a protestánsok számára megrajzolt. Felemléget nekem Zoványi, hogy miért nem hivatkozott Sztárai a saját alsó-baranyai vagy a Bakonyi Albert-féle duna-tisza-közi vagy éppen a szatmárvidéki, esetleg a debrecen-nagyvárad (valójában persze csak a debreceni) püspökségekre, amelyek 1557-ben már fennálltak és miért csak Erdélyre, ahol 1553 óta volt püspök? (7. 1.)

Ha ezek a kérdések az első tekintetre tényleg feltehetőek nek látszanak, még nem bizonyítékok sem Szegedi püspöksége mellett, sem Sztárai ugyane tiszte ellen. Tény, hogy Sztárai már 1551-ben püspöknek írta magát s oka volt ezt a tiszteét Tolnán különösképpen nem hangoztatni. Szegedit Laskón pedig generális szuperintendenssé tették és nem püspökké, elvégre Skarica és többiek tudták, mit és miért írtak? Volt szuperintendens Szatmárvidéken már 1554 elején is, aminthogy Kálmáncsehi is püspök volt már 1556-ban. Bakonyi Albert szuperintendenciájáról viszont nem hiszem, hogy 1555 táján szervezve lett volna, mindenesetre ilyen nem állítottam. Szolgálhatok ellenben Zováyninak ellenkérdéssel, vajjon, ha 1553-ban írta Sztárai e sorokat, *miért nem hivatkozott Gönczi Mátéra, akit Zoványi már 1550-ben püspökké tett, még hozzá Erdélyhez közel?*

Valójában persze e kérdések ellenére sem láthatja egyikünk sem tisztán, miért hivatkozott Sztárai az erdélyi püspökségre és miért nem egyéb területek hasonló hierarchájára? Szerintem mindez felesleges kérdés, mert Sztárai semmi magyarázatot erre nézve nem adott. Holott bizonyos, hogy 1553 előtt Sztáraihoz hasonló püspökök voltak egyebütt is az országban és az óvatos szászok nem voltak az elsők, akik püspököt választottak. Ennek az első püspöknek felderítése épúgy nem dönti el a Sztárai dráma szereztetésének évét, amint eddig sem döntötte el. Egy dolog bizonyos: mihelyt Sztárai megírta röpiratát, kiadására éppolyan hamar keresett nyomdászt, mint az első röpiratához. Semmiesetre sem hevertette fiókjában *hat* esztendeig, amint azt Zoványi képzelné. Elvégre akkor a nyomtatásig bőségesen lett volna ideje kijavítani és Erdélyen kívül akár Szegedire hivatkoznia neki, ha éppen kedve telt volna benne! Bármit gondolt Sztárai, a történésznek csak az a dolga, hogy igyekezzék megállapítani az igazságot, amennyire adatai engedik.

Befejezem mondanivalóimat! A jövőben Zoványitól mindenesetre nagyobb pontosságot kérek, ha ismét kritizál és

még valamit! Valamikor ő is járt Hollandiában és tudja, mit ért a hollandus »fatsoen« alatt. Erre még Zoványinak is ügyelnie kellene, ha kritizál, mert másként kiteszi magát annak, hogy sem ellenfele, sem más nem veszi komolyan kritikáját. Én most válaszoltam neki, de ha az irodalmi »fatsoent« nem őrzi meg, többet én sem foglalkozom írásával. Lehet, hogy ez a kijelentés sem még inkább bátorságot ad neki arra, hogy fokozza támasdásainak hevét. Dehát majd csak elviselem, amíg hasonló »tájékozottsággal« szól tanulmányaimhoz! Ha pedig csakugyan ott hon lesz ebben a tárgykörben, biztosan tudom, nem sok hozzá szólni valója leszen. Elvégre nem azért írtam sem könyvemet, sem egyéb tanulmányaimat, hogy mindent felforgassak, — amivel ő gyanúsít —, hanem kénytelen voltam sok régi, Zoványi által is kolportált, feltevést módosítani, mert hosszas és fáradtságos munkával ennek szükségéről győződtem meg. Megállapításaimtól csak akkor térnék el, ha valaki hasonló bizonyítékkal az ellenkezőről győzne meg, de nem ilyen rozsdás fegyverzettel, amilyent ő most használt. Ilyesmihez nem kell tudás. Ha valaki százszor leírja is ezt a szót, hogy »zagyvaság«, még abból nem lesz bölcsesség! Hanem esetleg csak az a régi igazság teljeseedik be, hogy »vajudnak a hegyek...«

